БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№37 (19074)
2018 чылдың
март 29
четверг

Хүннүң үнери — 06:09
Ажары — 19:01
Хүн дурту — 12:52

Садар өртэз хостуг (12+)

Кажыыдал акциязы

ТЫВА СЭЭҢ-БИЛЕ КАДЫ

Кемеровонуң «Кышкы вишня» садыг төвүнге болган өрт ...й-халавының түңнелинде ажы-төлүн, чоок кижилерин ...дирген кемеровчуларга ханы кажыыдалын илередип, ...рге шактарда сагыш-сеткил-биле деткип, силер-би... кады ажыг-шүжүүңерни үлежип тур бис деп чүвени ...ргүзери-биле Кызылдың чурттакчылары март 27-де 18.00 шакта Арбат шөлүнде Шахтержунуң тураскаалының чанынга чыглып келгеш, чуланы кыпсып, чечектерни салып, "Кемерово, Тыва сэээң-биле кады" деп кажыыдал акциязын эрттирген.

Ук акцияны Кызылдың мэриязының деткимчези-биле хөй-нииити эгелээшкин-биле эрттирген. Аңаа Тыва Чазактың кежигүннери, яамы, ведомстволарның төлээлери, Дээди Хуралдың депутаттары баштадыр, хоорайның беш чүс хире чурттакчылары киришкен. Ажы-төлүн эдерткен ада-иелер, школачылар хөй болган. Чыылган чондан күзелдиг кижилер сөс ап, кемеровчуларның кажыыдалын үлежип турарын чугаалап, чаактарын куду баткан карааның чажын-даа чажырбайн турганнар.

Кажыыдалдың минутазының соонда Шахтернуң тураскаалының баарынга дириг чечектерни, ургуларга ойнаарактарны, "Кемерово, Тыва сэээң-биле кады", "Тыва — Кемерово кажыыдап тур" деп плакаттарны салып, чулаларны кывыскан.

Дүүн, март 28-те, Россия Федерациязының Президентизиниң Чарлыы-биле бүгү чуртка национал кажыыдал хүнүн эрттирген.

Бистиң корр.

Хүннүң медээлери

ХАЖЫДЫЫШКЫННАР БАР

РФ-тиң Монополияга удур федералдыг албан чериниң Тывада эргелели эрткен 2017 чылда болгаш 2018 чылдың 1-ги кварталында монополияга удур хоойлу-дүрүм ажыглалының практиказының дугайында хөй-нииити сайгарылганы Тыва үндезин культура төвүнге март 27-де эрттирген.

Аңаа ол албан чериниң удуртукчузу Феликс Хаджиев эрткен 2017 чылда болгаш 2018 чылдың 1-ги кварталында монополияга удур хоойлу-дүрүм ажыглалының практиказының дугайында допчу илеткелди кылган. Күрүне садып алыышкыннар ажыл-чорудулгазында болгаш сайгарлыкчыларның эрге-ажыктарының камгалалында хоойлу-дүрүм хажыдыышкыннары ам-даа эвээш эвес дээрзин бодунуң илеткелинге ол айыткан. Күрүне садып алыышкыннар ажыл-чорудулгазының дугайында хоойлу-дүрүмде чедир көрдүнмээн чүүлдер, оларны эде ажылдап кылып турары база хажыдыышкыннарның чылдагааннары болган. Ооң уржуунда азы чедир билбейн барганы-биле хажыдыышкыннарны кылган сайгарлыкчылар боттары дыңнадып чедип кээрге, оларга кеземче харысалгазын монополияга удур федералдыг албан чериниң органнары онаавайн, харын-даа дузалажырын кызып турар дээрзин ол демдеглээн.

РФ-тиң Монополияга удур федералдыг албан чериниң Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң удуртукчузунга болгаш специалистеринге хөй-нииити сайгарылгага келгеннер күрүне садып алыышкыннар ажыл-чорудулгазында нарын чүүлдерге хамаарыштыр айтырыгларны салган.

САН-ЧУРАГАЙЛЫГ ХАЙГААРАЛ

«Сан-чурагайлыг рыноктарны чөптүг болгаш шынчы болдурар» деп кыйгырыг-биле херелекчилерниң эрге-ажыктарын камгалаар ажылдарны Тыва Республика талазы-биле Хереглекчилерниң эрге-ажыктарын камгалаар албан чери бо чылын чорудуп турар.

Сан-чурагайлыг рыноктуң сайзырап турары хереглекчилерниң эрге-ажыын камгалаар ажылды база улам күштелдирген. Чүге дээрге хереглекчилер харылзаа, садыг болгаш чуртталга-коммунал дээш өске-даа ачы-дуза төлевирин электроннуг хевирге чорудуп турар апарганы-биле бо адырда база оларның эрге-ажыктарын хажыдар таварылгалар эвээш эвес.

Ынчангаш бо албан чериниң ажылдакчылары сан-чурагайлыг рынок талазы-биле тайылбырны чон аразынга чорудуп турар. Ындыг тайылбыр ажылдарын Кызылда «Алексеевский» садыг бажыңының, Мегафон компанияның офистеринге, Тес-Хем, Тожу, Барыын-Хемчик, Өвүр дээш өске-даа хоорайларның болгаш кожууннарның чурттакчы чонунуң аразынга Тыва Республика талазы-биле хереглекчилерниң эрге-ажыктарын камгалаар албан чериниң ажылдакчылары чоруткан.

Чагыдылга-2018

«ШЫН» — ТӨӨГҮЛҮГ СОЛУН

«Шын» солуннуң 2018 чылдың чагыдылгазы Тываның ...ү почта салбырларында бо хүннерде чоруп турар. ...чангаш «Шынны» үезинде чагыдып алырынче респуб...аның ырак-чоок булуңнарында чурттап турар хүн...үг чонувусту, бижикчилеривисти, номчукчуларывыс... кыйгырдывыс!

ПОЧТА ТАВАРЫШТЫР

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
...530 — хуу кижилерге	179,83	539,49	1078,98
...730 — организацияларга	189,83	569,49	1138,98

РЕДАКЦИЯДАН БОТТАРЫ КЭЭП АЛЫР КЫЛДЫР ЧАГЫДАР БОЛЗА

Индекс	1 айда	3 айда	6 айда
11530 — хуу кижилерге	96,00	288,00	576,00
31730 — организацияларга	120,00	360,00	720,00

Хүндүлүг чонувус! «Шын» солунну үезинде чагыдып номчуңар!

“ЭРГЕ-ЧАГЫРГА ПАРТИЯЗЫНДАН” ПУТИНЧИ ХӨЙНҮҢ ПАРТИЯЗЫНЧЕ

“Чаңгыс демниг Россия” партиязының Чиңгине чөвүлелиниң секретары Андрей Турчак “Хамаарышпас солунга” партияның ролюнуң дугайында дыңнаткан.

"Россия Президентизин соңгуп алган. Бо соңгулдаларда бистиң чон эң-не идепкейжи болуп, кажангызындан артык хөй чыглып кээп, баштыңывысты кандыг-даа чигзиниг чокка деткип, туруп көрбээн түңнелдерни көргүскен. Бо үеге чедир биске удур кыжаныышкыннар, хоп-нүгүл, санкциялар-биле кызагдаашкыннар турза-даа, соңгулданың түңнели "барыын чүкте эштер-өөрлерни" таарымча чок кайгадып, Российның хамаатыларының, бистиң, күзээнивис болгаш манап турганывыс көргүзүглерни эккелген.

Бо хүнде кижилерниң амыдырал байдалынга, ол ышкаш 21 чүс чылдың кол-кол адырларынга Россияның мурнакчы туружунуң "бурунгаар базымы" херек деп кижи бүрүзү билип турар. Путин ындыг базымның боттаныышкынынга бүзүрелдиг. А бистер баштыңывыска, чурттуң хөгжүлдезиниң талазы-биле ооң үзел-бодалдарының чөптүүнге идегеп бүзүрээр бис. Кандыг-даа кыжаныышкыннар күрүнениң салдынган тавaан шимчедип шыдавас. Ону бо эрткен соңгулдалар бадыткаан".

Бо үеде "Чаңгыс демниг Россия" дээрге путинчи хөйнүң чурттар аразында чаңгыс-ла туруштуг "политиктиг арны" деп ол чугаалаан. "Ынчангаш Президентиниң Федералдыг хуралга Айыткалында чуртту сайзырадырының талазы-биле дыңнаткан программазының боттанып эгелээри дээш харыысалганы бистер боттарывысче алыр ужурлуг бис. Хоойлу-дүрүмнер, партийжи организацияларның ажылдары болгаш оларның төлевилелдери, ол ышкаш социал угланыышкынныг акшаландырыышкыннарның дузазы-биле күүседир ужурлуг бис. Чүгле "Чаңгыс демниг Россия" партиязы чурттуң шупту регионнарында эрге-чагырганың кайы-даа чадаларынга шиитпирлерни күүседип шыдаар. Ол дээрге онза эрге эвес-тир, а харыысалга-дыр, ынчангаш бис аңаа белен бис.

Россияның амгы салгалдың бурунгаар көрүштүг "тудугжуларын" – аныяк лидерлерни хаара тудары чугула угланыышкын болуп турар. "Чаңгыс демниг Россия" партиязы аныяктарга чаа-чаа политиктиг эгелээшкиннерниң болгаш карьераларның "фабриказы" болуп, оларга хөй-ниити болгаш политиктиг адырларга ажылдаарының кыска оруу апаар ужурлуг. Партияның кол сорулгазы – 2018 чылдың март 18-те Владимир Путинни деткээн Россияның хөй-хөй хамаатыларының политиктиг эрге-ажыктарын төлептиг камгалаары" – деп, Андрей Турчак демдеглээн.

“Чаңгыс демниг Россия” партияның регион салбырының парлалга албаны.

Өзүген-не мал

БИР ӨШКҮДЕН-НЕ – ИЙИ АНАЙ

• Удуртукчуга сөс

Мөңгүн-Тайга кожуунда Мөген-Бүрен аттыг күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези ажыл-агыйын калбартып, аңгы-аңгы биче бүдүрүлгелерни, цехтерни ажылдадып турар. Оларның бирээзи «Сайзырал» деп кызыгаарлаттынган хереклекчилер ниитилели. Бо бүдүрүлгеде макарон кылыр, даараныр, дүк болбаазырадыр, ак чемнер кылыр цехтерни ажыткан.

Оларның эң колу, ак аъш-чемниң төвү — сүт болбаазырадыр цех. Чыл санында-ла ооң дериг-херекселин бичиилеп четчелеп ап турар бис. Баштайгы кезек үеде чүгле сарлык сүдүнден аъш-чемни кылып турдувус. А кыжын ноябрь, декабрь, январь айларда сагган сүттү доңуруп ап турган болзувусса, февральдың төнчүзү, 3 айдан бээр өшкү сүдүн саап ап турар бис.

Сүттүг өшкүнү Алтай крайның Алтайск районунда хуу кижилер-биле баш удур дугуржуп тургаш, саар сүткүр уксаалыг чеди өшкүнү, бир хунаны 2015 чылдың сентябрьда эккеп алган бис. Оон бээр 2016-2018 чылдарда чеди өшкүвүс 49 баш чедир өскен. Олардан бо чылын төрээн 16 өшкү ийистепкен, өшкү бүрүзү ийи анайлыг, шупту 32 анайлыг болган. Чаш анайлар ангор азы тыва өшкүлерниң бир харлыг оолдары дег улуг шыырак болгулаан. Сүттүг өшкүлерни саап турар, бир өшкүден-не хүнде 1 литр ажыг сүттү саап ап турар. Ийи хонгаш-ла 38 литр сүттү суурже бадырып, сүт болбаазырадыр цехке дужаар. Ында ажылдап турар мастер Сай Сотовна быштак, хойтпак, ээжегейни белеткээш, тус черниң база Кызыл-Хаяның уруглар садын ак аъш-чем-биле хандырып турар. Оон ыңай өшкү сүдүнден кылган ак чемнер суурнуң чурттакчыларының база ынак чеми болу берген.

Алдынай Иргит.

Сүткүр өшкүлерни аныяк кадарчы Алдынай Иргит өөнүң ээзи-биле ажаап карактап, чемгерип, саап турар. Кандыг-даа ажылга кижи сагыш-сеткилинден ынак болза, ол ажыл чайгаар-ла бүдүнгүр, үре-түңнелдиг болур. Иргиттерниң өг-бүлези бо чылдың март эгезинде-ле 100-тен 200 баш чаш анайны онча-менди камгалап алган. Чаш анайларынга иелериниң сүдүн таарыштыр арттырып берип, кызымаккай болгаш тура-соруктуг чымыштыг ажыл-ижин уламчылап турарлар.

Өшкү сүдүнүң кижиге ажыктыг, хоолулуг эм шынарларының дугайында бистиң хоочун өгбевис Өшкү-Саар Аракчааевна Ооржактың солуннарга бижип турганын номчаан боор силер. Бодум база өшкү ажыл-агыйын дыка сонуургап чоруур мен. Алдынайның кадарып, саап турар өшкүлерин көргеш, сонуургалым дам улгаткан.

Өшкү сүдүнүң шынары ие кижиниң эмииниң сүдү-биле дөмей. Ол сүтте А, Д, Е, С болгаш В витаминнер шуптузу бар. Оон ыңай минералдыг бүдүмелдер кальций, калий, магний, фосфор, молибтен база бар. Өшкү сүдү кижиниң организминге хөй санның витаминнерни, минералдыг болгаш органиктиг бүдүмелдерни берип турар.

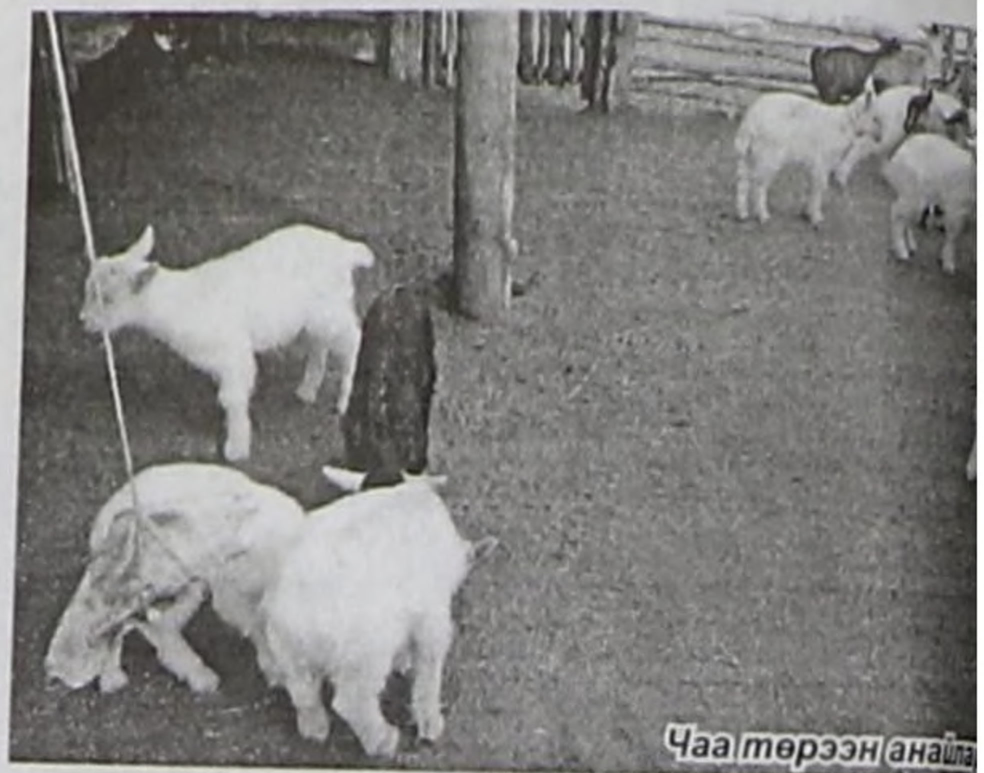
Чаа төрээн анайла

Витаминнер болгаш минералдыг бүдүмелдер чедишпестеп, бичии чаш кижиниң өзүлдези орайтаарга, өшкү сүдү-биле немей чемгерерин сүмелеп турар. Өшкү сүдүн с косметологияның бү ринде: крем, маска, бальзамнар кылдыр турар. Бир эвес өш ажык-дузазын, эм шы лузу-биле бижиир б улуг эртем ажылы б чангаш Тывага өшкү с чемнерден аңгыда, ч болурул? Ону эртем а лары аңгы өөренип кө деп бодаар мен.

Бо хире үнелиг ч ды «Мөген-Бүрен» у бүдүрүлгениң чаны густунган «Сайзыр ниң өшкү кадарчыла най Ивановнаның е өшкүлерниң сүдүн Кызыл-Хаяның чонун х турары өөрүнчүг.

Өшкү малдап чору найның өстүрүп каан е өдек, кажаа сыңмас өссүн-өссүн! Курай! Кур

Юля
«Сайзырал»
ди
Кызыл-
Авторнуң тырт
чур

Кемерово, силерниң-биле бис

СЕРЕМЧИДЕ ХОРАМЧА ЧОК

Кемерово хоорайга болган өрт халавы кижи бүрүзүнүң чүрээнге оя чип келир аарышкының ажыын чедирген. Понедельникте хоочун ыраажы артист Зоя Монгушка ужуражы бээримге: «Телевизорга ол медээни ыглап олургаш көрдүм» — дидир. Ынчанмайн канчаар, уян кижиниң караның чажы саанайны бербес аргажок коргунчуг трагедия: сөөлгү медээлер-биле аңаа 64 кижи амы-тынындан чарылган, оларның 41-и – ийи хардан 15 хар чедир уруглар. Россияның чону харлыгып калган «Кемерово, бис сээң-биле бис» деп кажыыдалын илередип олурар. Бүгү делегей Россия-биле кады качыгдап турар.

Кандыг кончуг чоор: улуг-хүнде «Зимняя вишня» деп ады чараш-даа болза, эрги бажыңдан туткан дөрт каът садыг-оюн-тоглаа төвүнге ада-иези-биле дыштанып келген бичии уруглар, улуг-даа улус өрттенип, ышка албыгып, ояр-кыяр арга чок коргунчуг өлүмге таваржыр аан. Оларның сүнезиннери кам-хайыра чок сылдыраан чалбыыштан, боой тудуп келир кара ыштан корткаш, дээрлерже дезип үне бергеннер...

Дөрткү каътка турган кинозалдың эжиин кым шоочалап кааныл? Өрт айыылынга удур сигнал канчап ажылдавайн барганыл? Ону бир ажылдакчы өжүрүп каан деп турар, үрелип турган болза, чүге дораан кылдыртып албаан чүве ирги? Амгы үениң техниказы бичии ыштанна боду (автоматически) алгыра бээр болгай. Ынча көвей өлүмнер соонда, таныттынмас кылдыр өртке хуюкталып калган мөчүлер көрүп алгаш, дегийт-ле буруулуг кижилерни дилеп эгелээннер. Оон чүл? Хамык бактың үнер дөзү – харыысалга чок чорукта. Чүге черле кандыг-даа хай-халаптан кичээндириг албас амытаннар боор бис?

2009 чылда шак-ла ындыг өрт Пермь хоорайга «Хромая лошадь» деп дүнеки клубка болган, аңаа 156 кижи амы-тынындан чарылган. Ону база Кемеровонуң «Кышкы вишня» садыг-оюн төвү ышкаш, хөй кезиин пластик материалдардан тудуп каан турган. Тос чыл бурунгаар болган «Аскак аът» клубтуң трагедиязын шуут уттупкан болуп турар-дыр бис. Оон кандыг-даа өөредиг илип ап шыдаваан, бичии-даа кичээндириг кулактарга кертип албаан. Өртке айыылдыг ол-ла пластик материалдарны ам-даа ажыглавышаан, а чаа тудугларны хүлээп ап турар комиссиялар ону-даа херексевес, караан шуут хаптап алган-биле дөмей. Ылаңгыя хөй улус чыглыр, бичии уругларның оюн-тоглаа черлериниң өртке удур айыыл чогунуң негелделерин хөй санныг хоойлу-дүрүмнерде бижип каан турбуже, ону сагыырынче кым онза кичээнгей салып турарыл ынчаш?

Кемерово хоорайга болган коргунчуг трагедия, «Аскак аът» соонда, **ээлчеглиг катап** Российның, делегейниң кижи төрелгетенин «өрттен кичээниңер, оваарымчалыг болуңар!» деп кыпсынчыг кылдыр кыйгырып турар-дыр. Кызыл хоорайда, кожууннар төптеринде хөй кижилер чыглыр садыг-саймаaларның, клубтарның, спорт залдарның, хөй-ниити черлериниң, школа, садик ышкаш социал объектилерниң өрт айыылынга удур техниказын, чадаларын, артык (өрт) эжиктерин катап-катап хынаар, аайлаар, чурумчудар ужурлуг дээрзи каракта көстүп тур. Бүгү чуртка шак ындыг хыналдаларны чорударын президент Владимир Путин негээн. Хынап эгелей-даа берген харын.

Оон аңгыда уруглар ойнаар залдар, массалыг оюннар чорудар черлер ыяап-ла адаккы, бирги каътка турары чугула-дыр. Ындыг болурун база чурттуң удуртукчулары (ам кэ геп турар. Ынчангаш у садыглар, хөй чон чыгл тура, спорт төптери ышк саваларның өрт айыылы байдалын, өрт болган дүрген үнериниң (эва планын ол черлерниң лыкчы ээлери, дарга-б ры боттары барып кар хынап көөр, онза бай албаны (МЧС) ажылда биле тайылбыр ажылы дуп, өөредилгелерни э чугула-дыр. Кандыг-даа х өөредилгени угааның алыр ужурлуг. Серемчид ча чок, оваарымчада о Ону Кемерово көргүстү: бичe кижи (ооң-биле доо ган болза) боттарының а артык амывы-биле чүр саргыдып келир өөреди чээндиригни диригарт арттырып кагдылар...

«Аскак аът» клубтун ранчыг трагедиязын дык уттупкаш, даамай сеткил алысканывыстың өртээ коргунчуг болду. Кеме болган хай-халапка ажы чоок кижилерин чидирген чеже-даа сеткил аарыш чедирерге, оларның ажыг-ш чиигедиптер, оларның уру авазын, ачазын диригк эгидип бээр шаавыс бар

Надежда З

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛЫ

2018 чылдың март 18-те Россия Федерацияның Президентизиниң соңгулдаларында Тыва Республиканың девискээринге эрткен бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун бадылаарының дугайында

2018 чылдың март 20 № 31/154-7 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарында медээлерге үндезилеп, ол ышкаш «Россия Федерациязының Президент соңгулдаларының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 75 чүүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

2018 чылдың март 18-те Россия Федерациязының Президентизиниң соңгулдаларында Тыва Республиканың девискээринге эрткен бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаалга кошкан протоколун бадылаар.

Бо доктаалды республиканың «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Россия Федерациязының Президент соңгулдалары 2018 чылдың март 18 Тыва Республиканың девискээринге эрткен бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының

ПРОТОКОЛУ

Тыва Республиканың девискээринде девискээр соңгулда комиссияларының саны – 19

Девискээр соңгулда комиссияларының бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколдарының саны, оларга үндезилеп бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун тургускан – 19

Бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының саны – 0

Бадылаашкыннар дооступ турар үеде бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының аайы-биле соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны – 0

Бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында девискээр соңгулда комиссияларының тургусканы протоколдарының шынныын баш удур хынаан соонда, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарында айыттынган сан-түңнү каттыштырганының аргазы-биле **доктааткан:**

1	Бадылаашкыннар дооступ турар үеде соңгукчулар даңзызында ады кирген соңгукчуларның саны	0	1	7	5	1	0	2
2	Соңгулда участогунуң комиссияларының алганы соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	1	8	5	9	6	1
3	Хуусаадан эрте бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	0	0	6	4	7	6
4	Участок соңгулда комиссияларының бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазынга соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	1	4	6	4	8	5
5	Бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазындан дашкаар бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	0	1	1	0	4	6
6	Санаттынган соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	0	2	1	9	5	1
7	Бадылаашкынның шавар-хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	0	1	7	3	7	0
8	Бадылаашкынның турум хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	1	4	6	5	7	0
9	Күш чок болган соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	0	0	1	1	6	0
10	Күштүг болган соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	1	6	2	7	8	0
11	Читкен соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	0	0	0	0	0	3
12	Ап турда санаттынмайн барган соңгулда бюллетеньнериниң саны	0	0	0	0	0	0	0

Бүрүткеттирген кандидаттарның соңгулда бюллетенинче кирген кандидаттарның долу ат-сывы	Бүрүткеттирген кандидат бүрүзү дээш соңгукчуларның бадылаан үннериниң саны							
	ниити деңнел							бадылаашкынга киришкен соңгукчулар санындан хуулар езугаар
Бабурин Сергей Николаевич	0	0	0	0	4	0	6	0,25
Грудинин Павел Николаевич	0	0	0	5	7	6	2	3,51
Жириновский Владимир Вольфович	0	0	0	2	8	0	9	1,71
Путин Владимир Владимирович	0	1	5	0	7	9	5	91,98
Собчак Ксения Анатольевна	0	0	0	1	7	7	9	1,09
Сурайкин Максим Александрович	0	0	0	0	4	3	9	0,27
Титов Борис Юрьевич	0	0	0	0	3	3	9	0,21
Явлинский Григорий Алексеевич	0	0	0	0	4	5	1	0,28

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазының оралакчызы Э.Л. ДЕЖИТМАА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының кежигүннери Ю.К. ДАРБАА, Н.М. ДОРЖУ, Б.К. КАРА-САЛ, А.Ч. КУУЛАР, А.Н. ЛОПСАН, Т.А. МАМАТОВА, И.К. МОНГУШ, А.С. НОВИКОВ, А.К. ЧАШ-ООЛ.

Протоколга 2018 чылдың март 20-де 10.50 шакта атты салган.

Россия Федерациязының Президент соңгулдалары 2018 чылдың март 18 Тыва Республиканың девискээринге эрткен бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының

КАТТЫШТЫРГАН ТАБЛИЦАЗЫ

Тыва Республиканың девискээринде девискээр соңгулда комиссияларының саны – 19

Девискээр соңгулда комиссияларының бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколдарының саны, оларга үндезилеп бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун тургускан – 19

Бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының саны – 0

Бадылаашкыннар дооступ турар үеде бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының аайы-биле соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны – 0

	Девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарындан медээлер	Ак-Довурак	Бай-Тайга	Барыын-Хемчик	Чөөн-Хемчик	Каа-Хем
1	Бадылаашкыннар дооступ турар үеде соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны	006508	005063	007211	010798	007192
2	Соңгулда участогунуң комиссиязының алганы соңгулда бюллетеньнериниң саны	006662	005866	007427	012545	007349
3	Хуусаадан эрте бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000630	000901	000047	000197
4	Участок соңгулда комиссияларының бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазынга соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	005342	004002	005835	009787	005999
5	Бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазындан дашкаар бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	000115	000305	000231	000838	000435
6	Санаттынган соңгулда бюллетеньнериниң саны	001205	000929	000458	001873	000718
7	Бадылаашкынның шавар-хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	000115	000935	001132	000885	000632
8	Бадылаашкынның турум хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	005340	004002	005835	009787	005996
9	Күш чок соңгулда бюллетеньнериниң саны	000095	000059	000072	000064	000055
10	Күштүг болган соңгулда бюллетеньнериниң саны	005360	004878	006895	010608	006573
11	Читкен соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000000	000002	000000	000000
12	Ап турда санаттынмайн барган соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000000	000000	000000	000000
	Бүрүткеттирген кандидаттарның соңгулда бюллетенинче кирген кандидаттарның долу ат-сывы	**Бүрүткеттирген кандидат бүрүзү дээш соңгукчуларның бадылаан үннериниң саны**				
13	Бабурин Сергей Николаевич	000019	000005	000015	000023	000011
14	Грудинин Павел Николаевич	000185	000082	000153	000087	000229
15	Жириновский Владимир Вольфович	000087	000012	000036	000039	000199
16	Путин Владимир Владимирович	004966	004762	006611	010379	006032
17	Собчак Ксения Анатольевна	000055	000009	000050	000035	000056
18	Сурайкин Максим Александрович	000023	000004	000019	000022	000020
19	Титов Борис Юрьевич	000016	000003	000006	000011	000018
20	Явлинский Григорий Алексеевич	000009	000001	000005	000012	000008

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Россия Федерациязының Президент соңгулдалары 2018 чылдың март 18 Тыва Республиканың девискээринге эрткен бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының

КАТТЫШТЫРГАН ТАБЛИЦАЗЫ

Тыва Республиканың девискээринде девискээр соңгулда комиссияларының саны –19

Девискээр соңгулда комиссияларының бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколдарының саны, оларга үндезилеп бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун тургускан – 19

Бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының саны – 0

Бадылаашкыннар дооступ турар үеде бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының аайы-биле соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны – 0

(Уланчызы 4-кү арында).

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында).

Девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарындан медээлер		Кызыл хоорай	Кызыл кожуун	Мөңгүн-Тайга	Өвүр	Бии-Хем
1	Бадылаашкыннар дооступ турар үеде соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны	065895	014965	003078	004221	007479
2	Соңгулда участогунуң комиссиязының алганы соңгулда бюллетеньнериниң саны	068500	016033	003171	004590	007791
3	Хуусаадан эрте бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000185	000474	000873	000000
4	Участок соңгулда комиссияларының бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазынга соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	054663	012812	002498	003138	006422
5	Бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазындан дашкаар бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	004734	000904	000092	000152	000524
6	Санаттынган соңгулда бюллетеньнериниң саны	009102	002132	000107	000427	000845
7	Бадылаашкынның шавар-хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	004734	001089	000566	001023	000524
8	Бадылаашкынның турум хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	054659	012810	002498	003137	006421
9	Күш чок соңгулда бюллетеньнериниң саны	000299	000110	000014	000070	000034
10	Күштүг болган соңгулда бюллетеньнериниң саны	059094	013789	003050	004090	006911
11	Читкен соңгулда бюллетеньнериниң саны	000001	000000	000000	000000	000000
12	Ап турда санаттынмайн барган соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000000	000000	000000	000000
Бүрүткеттирген кандидаттарның соңгулда бюллетенинче кирген кандидаттарның долу ат-сывы		Бүрүткеттирген кандидат бүрүзү дээш соңгукчуларның бадылаан үннериниң саны				
13	Бабурин Сергей Николаевич	000214	000030	000006	000004	000012
14	Грудинин Павел Николаевич	003369	000503	000012	000069	000206
15	Жириновский Владимир Вольфович	001592	000206	000005	000019	000139
16	Путин Владимир Владимирович	052086	012818	003016	003956	006474
17	Собчак Ксения Анатольевна	001047	000151	000008	000034	000046
18	Сурайкин Максим Александрович	000242	000035	000001	000002	000018
19	Титов Борис Юрьевич	000217	000020	000000	000003	000009
20	Явлинский Григорий Алексеевич	000327	000026	000002	000003	000007

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУНА.
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛА.

Россия Федерациязының Президент соңгулдалары 2018 чылдың март 18 Тыва Республиканың девискээринге эрткен бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының

КАТТЫШТЫРГАН ТАБЛИЦАЗЫ

Тыва Республиканың девискээринде девискээр соңгулда комиссияларының саны – 19

Девискээр соңгулда комиссияларының бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколдарының саны, оларга үндезилеп бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун тургускан – 19

Бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының саны – 0

Бадылаашкыннар дооступ турар үеде бадылаашкыннарның түңнелдери күш чок деп санаттынган соңгулда участоктарының аайы-биле соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны – 0

Девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарындан медээлер		Сүт-Хөл	Таңды	Тес-Хем	Тожу	Улуг-Хем
1	Бадылаашкыннар дооступ турар үеде соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны	004749	006384	004610	003665	010379
2	Соңгулда участогунуң комиссиязының алганы соңгулда бюллетеньнериниң саны	005233	006963	005019	003671	011562
3	Хуусаадан эрте бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	000700	000374	000624	000236	000045
4	Участок соңгулда комиссияларының бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазынга соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	003809	005648	003583	002880	009338
5	Бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазындан дашкаар бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	000198	000250	000388	000197	000910
6	Санаттынган соңгулда бюллетеньнериниң саны	000526	000691	000424	000358	001269
7	Бадылаашкынның шавар-хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	000898	000474	001012	000433	000955
8	Бадылаашкынның турум хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	003809	005798	003583	002879	009287

9	Күш чок соңгулда бюллетеньнериниң саны	000025	000072	000026	00004
10	Күштүг болган соңгулда бюллетеньнериниң саны	004682	006200	004569	00327
11	Читкен соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000000	000000	00000
12	Ап турда санаттынмайн барган соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000000	000000	00000
Бүрүткеттирген кандидаттарның соңгулда бюллетенинче кирген кандидаттарның долу ат-сывы		Бүрүткеттирген кандидат бүрү… соңгукчуларның бадылаан үнн… саны			
13	Бабурин Сергей Николаевич	000003	000013	000005	000009
14	Грудинин Павел Николаевич	000047	000260	000092	000073
15	Жириновский Владимир Вольфович	000028	000196	000023	000061
16	Путин Владимир Владимирович	004579	005673	004411	003070
17	Собчак Ксения Анатольевна	000013	000029	000028	000037
18	Сурайкин Максим Александрович	000007	000014	000002	000009
19	Титов Борис Юрьевич	000004	000008	000005	000008
20	Явлинский Григорий Алексеевич	000001	000007	000003	000003

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФО…
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. СА…

Россия Федерациязының Президент соңгулдалары 2018 чылдың март 18 Тыва Республиканың девискээринге эрткен бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыв… Республиканың Соңгулда комиссиязының

КАТТЫШТЫРГАН ТАБЛИЦАЗЫ

Тыва Республиканың девискээринде девискээр соңгулда комиссияларының саны – 19

Девискээр соңгулда комиссияларының бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында протоколдарының саны, оларга үндезилеп бадылаашкыннарның түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының протоколун тургускан – 19

Бадылаашкыннарның түң… күш чок деп санаттынган соңгул… токтарының саны – 0

Бадылаашкыннар дооступ ту… бадылаашкыннарның түңнелд… чок деп санаттынган соңгулда … тарының аайы-биле соңгукчула… зынче кирген соңгукчуларның са…

Девискээр соңгулда комиссияларының протоколдарындан медээлер		Чаа-Хөл	Чеди-Хөл	Эрзин	Тере-Хөл	
1	Бадылаашкыннар дооступ турар үеде соңгукчулар даңзызынче кирген соңгукчуларның саны	003603	004291	004004	001007	
2	Соңгулда участогунуң комиссиязының алганы соңгулда бюллетеньнериниң саны	003777	004640	003987	001175	
3	Хуусаадан эрте бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	000019	000302	000683	000186	0
4	Участок соңгулда комиссияларының бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазынга соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	003312	003555	003077	000785	0
5	Бадылаашкын хүнүнде бадылаашкын оран-савазындан дашкаар бадылаан соңгукчуларга тывыскан соңгулда бюллетеньнериниң саны	000234	000307	000208	000024	0
6	Санаттынган соңгулда бюллетеньнериниң саны	000212	000476	000019	000180	0
7	Бадылаашкынның шавар-хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	000253	000609	000891	000210	0
8	Бадылаашкынның турум хааржактарда кирген соңгулда бюллетеньнериниң саны	003312	003555	003077	000785	01
9	Күш чок соңгулда бюллетеньнериниң саны	000049	000011	000000	000008	00
10	Күштүг болган соңгулда бюллетеньнериниң саны	003516	004153	003968	000987	01
11	Читкен соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000000	000000	000000	00
12	Ап турда санаттынмайн барган соңгулда бюллетеньнериниң саны	000000	000000	000000	000000	00
Бүрүткеттирген кандидаттарның соңгулда бюллетенинче кирген кандидаттарның долу ат-сывы		Бүрүткеттирген кандидат бүрүзү дэ… соңгукчуларның бадылаан үннери… саны				
13	Бабурин Сергей Николаевич	000008	000005	000001	000003	000
14	Грудинин Павел Николаевич	000091	000045	000008	000016	000
15	Жириновский Владимир Вольфович	000013	000033	000007	000011	000
16	Путин Владимир Владимирович	003373	004012	003949	000950	015
17	Собчак Ксения Анатольевна	000021	000041	000003	000006	000
18	Сурайкин Максим Александрович	000004	000007	000000	000000	000
19	Титов Борис Юрьевич	000002	000000	000000	000001	000
20	Явлинский Григорий Алексеевич	000004	000010	000000	000000	000

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы О.В. ФОРТУ…
Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБА…

Каттыштырган таблицаны 2018 чылдың март 20-де тургус…

Ниити ыры коллективтериниң көрүлдези

УЛУСТУҢ ЫР-ШООРУ ЧАҢГЫЛАНГАН

Эрткен неделяда Улусчу чогаадылга бажыңынга ниити ырының чогаадыкчы коллективтериниң республика чергелиг фестивалы болуп эрткен. Аңаа орус, тыва дылдарга чараш ырылар куттулуп кежээлээн. Бүгү-российаның регионалдыг фестивалынга улуг улустуң 12, уругларның 3 коллективтери боттарының уран талантызын бараалгаткан.

Уруглар арасында Кызылдың 9 дугаар школазындан «Радость» бөлүү, Улуг-Хем...н «Дембилдей» болгаш Хову-Аксын...н уругларның уран чүүл школазының «Хорагай» бөлүүнүң өөреникчилериниң уран талантызы черле кайгамчык-тыр. Улуг-Хемден Аржаана Доспанның удуртканы «Дембилдей» бөлүү тыва улустуң ырылары «Тоолчургу Тывам», «Буура», «Эне-Сайны» күүсеткени тергиин-не болган. Көрүкчүлер арасындан композитор Алена Йомужап: «Дембилдей» черле тергиин-дир, өскелерден онзагай...» — деп бедик үнелелди берген. Улуг-Хемниң уран талантылыг уруглары 2016 чылда Новосибирскиге болган бүгү-россия чергелиг ниити ырылар фестивалынга Тываны төлээлээш, бирги чергениң лауреаттары болуп, шаңналга төлептиг болганнар. Оон ыңай «Радость» бөлүүнүң оолдары ээзирниң самын теппишаан, ырлап-шоорлаан. Хову-Аксындан «Хорагай» бөлүү база-ла «Алгыштарым», «Декей-оо» дээш улустуң ырыларын бадырдылар. Кайы-даа уран чүүл школаларының белеткели дыка шыырак, кайызын-даа кандыг дээрил?! Удуртукчу башкыларның чогаадыкчы эки ажылдаанын көрүлде бадыткап турар.

Уран чүүлдүң улуг ыраажылары база-ла хоомай эвес болганнар. Тыва национал оркестрниң артистери «Мөргүл», «Теве-Хая», хөй киржикчилиг Тываның күрүне университеди «Амгы шагның Сүбедейи», Кызыл-Мажалыктан «Хемчик» бөлүү «Ырлажыылы», «Аъдым», Таңдыдан «Октаргай» бөлүү «Сайыр-Аксы» деп ырыны күүсеттилер. Кызылдың уран чүүл колледжизиниң «Дошка» бөлүүнүң оолдары болгаш Улуг-Хемниң Хайыракан сумузунуң адалары «Интернационал», «Дыңгылдай» ырыларны күүседип, «Идегелдиг Улуг-Хемниң...» деп оюн-баштаан ырлап-кожаңнааннар. Уран чүүл удуртукчузу Сергей Сотпа база Аржаана Доспан, Алдын-Белек Норбу ыраажыларын дыка эки белеткеп алган. Бо оолдар бөлүүнде башкылар, культура ажылдакчылары, интернат-бажыңның база оон-даа өске албан черлериниң ажылдакчылары болгаш суму чагыргазының даргазы Херел Уважаның бодунуң киржип келгени база демдеглексенчиг. Сумуда адалар чөвүлели дыка идепкейлиг ажылдап, спортчу болгаш культура-массалыг хемчеглерни удаа-дараа эрттирип турар. Республика чергелиг хөй-ниитиниң ыры фестивалында бир дугаар киржип келгеннери бо.

Ниити ыры көрүлдезиниң үезинде.

Республиканың ырак-чоок булуңнарындан келген оон-даа өске чогаадыкчы коллективтер бар. Бо хемчегниң шииткекчилериниң бирээзи Новосибирскиниң күрүне консерваториязының башкызы Игорь Юдин тываларның уран талантызын магадаан база фестиваль бедик деңнелде эртип турар дээрзин онзалап демдеглээн. Оон ыңай Тываның хуулгаазын, каас-чараш бойдузун база немей чугаалааш, фестивальды түңнээн.

Улустуң ыр-шоору хомустуң хоюг аялгазы чаңгыланган фестивальга 1-ги чергениң лауреаттарынга Хову-Аксындан «Хорагай», Улуг-Хемден «Дембилдей» бөлүктери болгаш Тываның национал театрының артистери төлептиг болганнар. Болар удавас апрель, майда Тываның адын камгалап, бүгү-россия чергелиг фестивальга киржир. Оон ыңай ырак-чоок кожууннардан келген чогаадыкчы коллективтерни база онзалап демдеглеп, хүндүлел бижиктерни тывыскан. Шупту ыраажылар, шынап-ла, эрес-омак чорду. Тыва чонумнуң уран талантызы черле онзагай-дыр.

Ася ТЮЛЮШ.

Виктория АЙМААНЫҢ тырттырган чуруу.

Уран чүүлге 30 чыл

ОНЗАГАЙ САЛЫМНЫГ ООЛ

Тыва Россияда бактаап турар республикаларның арасында девискээр, бойдус-даа талазы-биле онзагай чараш черлерниң бирээзи. Чуртувустуң агаар-бойдузунуң чаражындан ындыг ийикпе, ооң чурттакчы чону база онзагай.

Тыва чоннуң оолдар, кыстарының арасында онзагай салым-чаяанныг кижилер кайы хөвей. Оларның арасындан база бир онзагай салым-чаяанныг оолдуң дугайында бо удаада чугаалаксап олур мен.

Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг, ТР-ниң чогаалчылар болгаш композиторлар эвилелиниң кежигүнү, режиссер Альберт Кирович Хомушку уран чүүлге бараан болуп ажылдаандан бээр мугур 30 чыл болур. **Март айның 30-ның хүнүнде ооң чогаадыкчы кежээзи** Национал театрның улуг сценазынга болуп эртер.

Альберт Хомушку ортумак школаны чедиишкинниг дооскаш, Москваның Гнесин аттыг хөгжүмнүг комедия артистери белеткээр өөредилге черинче киргеш, ону чедиишкинниг дооскаш, өскен-төрээн Тывазынга ...п, республиканың хөгжүм-шии театрынга артист болуп ажылдай берген.

Альберт Хомушку Тываның эң бир сураглыг мөгези Бай-Тайга кожууннуң Көп-Сөөк чурттуг ...ов Хомушкунуң өг-бүлезинге ...түүңгеш, бичиизинден тура ...зын дөзеп, хүреш маргылдааларынга киржип, удаа-дараа шаңналдыг черлерни ээлеп турган. Спорттуң янзы-бүрү хевирлеринге киржип чорза-даа, ол уран чүүлге база сундулуг болуп, ыр-шоорга хандыкшып, бир класстан эгелеп уругларның уран чүүл школазынга баянга ойнай берген. Ынчан (Тээли ортумак школазынга) хөгжүм кичээлин Борис Чамбыт биле Кирилл Ооржак башкылап турганнар.

Бешки классты дооскан соонда, ада-иезиниң ажылының аайы-биле Бии-Хем кожууннуң Туранга келгеш, өөрени берген.

Ол баянга, гитарага шору ойнаар болгаш, эш-өөрүн эвилелдээш, тускай ыры-хөгжүм бөлүүн тургускаш, ону удуртуп эгелээн.

Школаны доозуп турда ооң ынчангы клазының удуртукчу башкызы Ольга Дамчай 1982 чылда аңаа кээп "Артист болур сен, дүрген кеттин, белеткел ажылы чорудар бис" – дээш, школага эккелген. Ынчаар-ла ол Москвага Гнесин аттыг хөгжүмнүг комедия талазы-биле артист апарган. Оон бээр ам 30 чыл болган. Альберт Хомушкунуң курузунга, эстрада режиссеру болур мергежилинге Филипп Киркоров база өөренип турган.

Альберттиң чогаадыкчы ажылчыжи база бир онзагай чадаларны эрткен. Баштайгы чылдарында ол бодунуң кады дооскан эш-өөрү-биле диплом камгалаан шиилери-биле республиканың хөй-хөй суурларын кезип, улус чоннуң сагыш-сеткилин хөлзедип, онзагай шиилерни бараалгатканнар.

Гнесинчилерниң Тывага эккеп ойнаан онзагай шиилеринде Островскийниң "Ядамыкта яла чок" (А. Хомушку – Яша Гусчок) (А. Хомушку – Яша Гуслин биле ийиги роль Разлюлеев), "Аржаан" деп шииде шериг оолдуң ролю, Б. Рацер биле В. Константиновтуң "Ужурлуг-ла угбая" деп комедияда Эрик Честнейниң, дайын дугайында "Чүректе сактыышкыннар" деп шииде Хомушку Чүргүй-оолду сценага боттандырган.

Аныяк кижиниң бедиктерже чүткээн чогаадыкчы күзели улам байлакшып, аңаа тускай күзел база катап бодарап, быжыгып келген.

Альберт Хомушку ийиги дээди эртемни шиңгээдип ап, Москваның театр институдун дооскаш, режиссер мергежилдиг апарган. Ол чаа мергежилин эзугаар Тыва театрга Б. Рацерниң "Элдептиг диоген", В. Сереноолдуң "Күдер аңчы", Куулар Сапык-оол биле Алексей Чыргалоолдуң "Ыглаар туруг" деп хөгжүмнүг шиини чедимчелиг белеткеп тургускаш, көрүкчүлерниң сонуургалын күштелдирген.

Аныяк режиссерга ажыктыг арга-сүмезин Бүгү-делегейниң театрга ынак мөгейикчилериниң шыырак деп атка кирген режиссеру Алексей Ооржак берип чораан. Ооң түңнелинде Альберт Хомушку тыва драматургияның шиилерин чедиишкинниг салып, бодунуң мергежилин көскүзү-биле бедидип эгелээн.

Чылгычы Ондарның "Бодарал" деп шиизин ийи катап, янзы-янзы кылдыр тургускаш, чонга көргүскен. Оон аңгыда ол-ла авторнуң "Соңгулда" деп сатириктиг шиизин тускай шиитпир-биле онзагай кылдыр тургузуп көргүскенин көрүкчүлер үнелээн. Э. Мижиттиң "Өргүл", Л. Каңоолдуң "Ходжа Насреддин" база "Моцарт биле Сальери" деп шиилерниң хөгжүм каасталгазын бижээни эки.

Альберт Хомушку режиссер, композитор, шүлүкчү кижи болгаш, үени халас эрттирбес, кайгамчыктыг аялгаларны бодунуң бижээн шүлүктеринге таарыштыр чогаадып алыр.

Композитор бодунуң 30 чылдың нүүрүн түңнээн "Чырыткым" деп концертинде бодунуң аңгы-аңгы чылдарда бижээн ырларын чонга бараалгадыр деп турар. Оон аңгыда режиссер бодунуң тургусканы шиилерден үзүндүлерни көрүкчүлерге таныштырар. Бо бүгүдеге театрның алдар-аттыг-даа, аныяк-даа артистери киржир.

Онзагай салым-чаяанныг "үш эртемниг оол" Культура яамызынга, Чаа-Хөлдүң культура килдизинге, "Күзел" театрының режиссерунга, Тыва театрның директорунга удуртукчу болуп ажылдап чораан.

Альберт Хомушкуга чогаадыкчы чедиишкиннерни сеткиливис ханызындан күзедивис.

Ондар ДАРОН.

Кызыл хоорай.

«Төгерик стол»

ТЫВА КИЖИНИҢ СЕТКИЛИ, ХЕЙ-АЪДЫ

Роланда Ховалыгның илеткели.

Март 23-те Тыва национал музейге "Тыва үндезин хеп: хүннүң чидиг айтырыы" деп "төгерик ширээ" (эрттирикчилерниң адап алганы-биле – ред.) болган. Аңаа тыва үндезин хептиң шинчилекчилери, эртемденнер, ус-шеверлер, Тываның дизайнерлер ассоциациязының кежигүннери, Улусчу чогаадылга төвүнүң ажылдакчылары киришкен.

"Төгерик ширээни" эрттирип турар кол сорулгазы – тыва үндезин хептиң ботшынарларын төөгүге арттырары болгаш чер-чер, кожуун, суму аайы-биле ооң ылгавырларын тодарадыры.

XIX чүс чылдың база XX чүс чылдың тыва үндезин хевиниң коллекциязын Национал музейниң фондуларындан аңаа делгээн.

Тыва национал музейниң даргазының фонд ажылының талазы-биле оралакчызы, тыва үндезин хептиң шинчилекчизи Роланда Биче-ооловна Ховалыг "Тыва үндезин хептиң төөгүзү болгаш амгы үеде байдалы" деп илеткели-биле "төгерик ширээниң" ажылын эгелээн.

Тываларның хеп-сыны чүс-чүс чылдар дургузунда өскерлип база тургустунуп келген. Ону эртемденнер вектер аайы-биле 4 үе чадага чарган – скифтен гуннар үезинге чедир (бистиң эрага чедир VIII-II чүс чылдар), бурунгу түрктер үези (VI-XII), ортаакы вектерниң моолдарының хеп-сын культуразы (XIII-XVIII), Чөөн-Азия чоннарының үе чадазы (XVIII-XX чүс чылдар).

Тыва национал тон скиф үелеринде-ле тывылган. Ону скиф үелериниң базырыктарындан тывылган туника хевирге быжкаш даараан хевенек (кидистен даараан чаъска кедер тон) бадыткап турар. Ону даараарда, пөстү калбаа-биле алгаш, эгин ажыр октааш, моюндурук орнун дазыл аякбиле хемчээп тургаш быжар. Тываларның бо хеви скиф үелеринден бо хүннерге чедир кадагалаттынып арткан. Ол ышкаш скиф үезинден кулажы (алгыдан, пөстен даараан) чүвүрлер арткан. Каасталгалар, кидис уктар, маактыг бөрттер (малагай) гуннар үезинде тывылган.

А бурунгу түрк үезинден хөм курлар тывылган. Курга дерги астыр турганын көжээлерден көрүп болур. Мөген-Бүренде кижи көжээлерден калбак моюндуруктуг түрк хепти көрүп болур. Ол ышкаш өгге дөмей довурзак бөрттер ол үеде тывылган. Ону база кижи көжээлер херечилеп турар. Алдын, мөңгүнден сиилбип кылган сыргалар (ол үелерде эр-даа, кыс-даа кижи кедер чораан), тыва өөктер база ол үелерден келген.

Ортаакы вектерде моолдар үезинде тыва тонну оң талазынче (скиф үезинде солагай талазынче турган) өөктээр апарган. Чүге оң талазынче дээр болза, ээзеңги эдилеп эгелей бергенинден чадавас деп эртемденнер санап турар. Хөм курлар ажыглалдан үнүп, торгу пөс курларны ажыглап эгелээн. Ол ышкаш ыттак баштыг кадыг идиктерни моолдар үезинде кедип эгелээн.

Чөөн Азия чоннарының үе чадазында кыдат чоннуң культуразы-биле холбаалыг болган. Маньчжур кыдат дарлал үезинден эгелээш (мурнунда тыва тон турум моюндурук чок, солагай талакы хөрээн оң талазынче дуглай куржанып алыр чораан), тыва национал хепти маньчжур аянче албадал-биле өскертип эгелээн. Тыва национал хептиң хевирлеттинерине сөөлгү улуг өскерлиишкин ол болган. Оон бээр тыва үндезин хеп бо хүннерге чедир өскерилге чок арткан. Турум моюндуруктуг, шиш баштыг, бажында дошкалыг бөрт (кожагар бөрт), кандаазын (эр улустуң чеңи-чогу), шегедек (херээжен улустуң чеңи-чогу), хүрме (тон кырындан кедер бөрү, киш, кара хураган кежинден даараар чолдак тон).

Роланда Биче-ооловна тыва болгаш моол тоннарның ылгавырларын көргүзүп тургаш тайылбырлаан. Моол тоннуң колдуу болгаш эдээ кыска, өөктери хөй, хөрээн куду баткан даарашкылыг. Тыва тоннуң колдуу, эдээ алгыг, моюндуруунда чаңгыс өөктүг болур. Моол кадыг идиктиң кончузу узун болгаш алгыг, чоожайы (арты) чавыс болур. А тыва идиктиң кончузу кыска болгаш чоожайы бедик, көөрге шевер, чараш боорда, эптиг-даа. Довурзак бөрттер база ылгалдыг – моол бөрт бедик, а тыва – чавыс. Өске азия чоннарында ылгавырлар бар, чижээ, бурят кыстар кандаазын кедер, а тыва херээжен чон кандаазын кетпес, шегедек кедер дээн ышкаш.

Үндезин тыва хепти амгы үеде колдуунда көдээ черлерде малчыннар кедип чоруур. Сөөлгү үеде моол хептер садып кедеривис көвүдээн. Тыва национал хеп даарап турар уран шевер даараныкчылар көвүдеп турары эки. Ынчангаш үндезин тыва хевивисте Маньчжур үезинде тывылган кыдат элементилерни (турум моюндурук) арттырар бе? Өске омак-сөөк чоннар "кыдат улус силер бе деп айтыра бербес бе" дээн чижектиг айтырыгларны сайгарып чугаалажырын Роланда Биче-ооловна чыылганнарга чугаалааш, Тываның Чазаа тыва үндезин хеп дугайында хоойлу төлевилелин ажылдап кылырын дааскынын дыңнаткан. Бо-ла бүгү чүүлдү ажылдап кылгаш, Национал музейге тыва үндезин хеп дугайында номну үндүрер.

Философия эртемнериниң доктору Ульяна Бичелдей: «Бир дугаарында скиф үезин үндезин кылдыр алыр болза эки, ол үениң базырыктарынга даянып алгаш. Бистер скифтерниң үре-салгалы деп чүүлдү Аржаан базырыктары бадыткап турар. Түрктерге база даянып болза эки. Ынчангаш тыва үндезин хепке хоойлу тургузар үе келген деп бодаар мен. Ол ышкаш Сенгел тываларының идик-хевин база барымдаалап көөр болза эки. Олар национал идик-хевин хүннүң кедип турар болгай. Олардан чүге үлегерлеп албазыл. Скиф болгаш бурунгу түрк үеден үлегерлээрин саналдаар-дыр мен" – деп саналын киирген.

Кожууннардан келген төлээлер кожуунунуң үндезин хевиниң өске кожууннардан онзагай ылгалдарын боттарының даарап эккелгени хептеринге чижекке көргүзүп, тайылбырлап чугаалааннар.

Кызыл кожууннуң Элегес-Аксындан шевер даараныкчы Клара Монгуш кырганавазының тон моюндуруун дыка чараш каастап тургаш, канчаар олуртурун, бо үениң аныяк даараныкчылары моюндурук олуртурунга бергедежирин көргүзүп, тайылбырлаан.

Кызылдан аныяк даараныкчы, дизайнер Кежикей Шарый-оол моюндуруктуң бедии, өөледи чеже карыш азы сантиметр болурул деп айтырыгны салган.

Культурология доктору Айлана Күжүгет херээжен кижиниң албан кедер хевинге шегедекти (эдээ узун чеңи-чок) катап эгидер, ону албан хоойлуже киирерин саналдаан. Ие болур назы четкен кыс кижиниң мага-бодун чылыглаар, тон кырындан кедип алыр чараш хеви-дир.

Тес-Хемниң Ак-Эриктен даараныкчы Өнермаа Өөлет тыва тонну шын эвес быжып турарын, моюндурукту ха сырып тургаш даараарга, тур чугаалаан. Ооң чаңгыс чер-ч Демчик иезиниң салаалары-б даарап турганын, эң-не узун рыш, ортумак дурт-сынныг киж хемчээп алырын көргүскен. С тоннуң хөрээнде узун дургаар чок, ооң биске херээ чок деп хоойлуга чиңгине тыва тонну арттырарын саналдааннар.

Кызылдан быжыкчы, д Клара Донгак шаанда карыж даараарының, Мөңгүн-Тайга Алдын-оол торгунуң аяк хэз тай кеспейн таарыштыр сал моюндуруктуң бедии 3,5 см ул луг дээрзин, Чөөн-Хемчиктен у шевер эне ой тонну шаанда даараар чораанын, ол-ла кожу шевер кыс, дөрткү салгалдын чызы Сайсуу Ооржак кур киж долганыр болза эки деп бодал Анжелика Седен-оол эртем мастерлерни бир аңгы чыгга класстар эрттирерин, ол-ла Солчурдан улуг өгбе мастер бодунуу-биле шын, чер бүрү раарын үнелеп турарын, Кыз Кыдат-ооловна сүт-хөлчүлер м хирээ бизи ышкаш сырып д Каа-Хемден Аяна Сүдер-оол уругларга херээжен кижиниң даарап, назы-хар аайы-биле чаваганы өглүг херээжен кижи ли, бичии кыстар чажынга боо дээш кижи бүрүзү бодунуң бод лап, санал-оналын киирген.

Уран шеверлерниң бо сан рының, сүмелериниң түңнел ланда Биче-ооловна ажылын ул Бо ажылдың түңнели-биле ты дугайында хоойлу төлевилели

Национал музейниң директ логия эртемнериниң доктору, Каадыр-оол Алексеевич Биче шеверлерге, «төгерик ширээ келгеннерге өөрүп четтиргени кеш: "Бо бүгү чугааны анаа чуг арттырбас. Төөгүзүн билип чо оон-моон алган бис деп коптар ажыы чок, маргышпайн, бар ч чараш тоннарны сайзырады Ынчангаш тыва кижи тыва хе алгаш, тыва мен деп миннип чедип алыр бис. Байырлал хеви хеп, хүннүң кедер хеп, ноян хеви аайы-биле ылгавырын, аныяк каасталгаларның хевирлерин хептиң бүгү чүүлдериниң слова ры дээш шуптузун көөр. Амгы ү херек чүүл – даргаларның нацио Чижээ, Чазак Даргазының, сай кожууннуң чагырга даргал баштыңының, суму чагырыкчы дээш эрге-байдалының аа хевиниң майыын бадылап алыр та бөдүүн ажылдакчы кижи улуг артык каас-коя кеттинген, оон а чок кылдыр көстүр. Ол ышкаш байырлалдар үезинде тыва оттук астырын чөпшээрээрин, соок че деп айтыры чугула. Роланда Биче бо ажылды дооскаш, меңээ экз номну үндүрерин харылаар мен" чугаазын дооскан.

Каадыр-оол Алексеевич " ширээни" түңнеп тура, эң-не ид киришкен, улуг дузаны каткан ур мастерлер Кежикей Шарый-оол гана Намчайга, Зоя Монгушка Н музейниң өөрүп четтириишкин би тывыскан.

"Тыва тон, тыва хеп – тыва сагыш-сеткилиниң өзээ" деп бо "төгерик ширээге" бадыткаа үндезин хеп ылап-ла хүннүң чид рыы, ынчангаш бо ажылды эртем даараныкчылар, дизайнерлер уламчылаар.

Чиңгине тыва бөрттер — будээлге, овууза, малагай, довурзак бөрт.

Алдына

Айдана КУУЛАРНЫҢ тырт
чур

Өг-бүле архивинден

ТӨЛЕПТИГ, ХҮНДҮТКЕЛДИГ ЧОРААН

Редакцияның почтазынга аккыр ма саазыннарда парлап каан бөлүк шүлүктер келген. Ооң тайылбыр эге сөзүнде мынчаар бижээн.

Кадыг-оол Чингинович Дамбаа 1948 дың январь 28-те Каа-Хем кожууннуң Бажы суурунга төрүттүнген. Эскен-төрээн суурунга школазын доос- чедип алган эртем-билиин бедии-биле теп, чонунуң мурнунга төлептиг ажыл- чораан. Сеткили биче, дузааргак аажы- ы-биле чаңгыс чер-чурттугларының хүндүткелин чаалап алган. Ооң холдарын алдын деп болур. Төрээн совхозунга токарьлап, машина-балгат септеп чораан. Машина мунза, чолаачы, трактор, комбайнга олурупса, тракторист-комбайнер апаар.

…ыг-оол Дамбаа.

Бичии школачы аш-ла, шүлүктер номчуурун, шүлүктер бажылап чогаады каaптарын башкы- , эш-өөрү, төрелдери эскерер турган. Каа-Хемниң хаязы" чечен чогаал тыжыышкынының идепкейлиг кежи- еринин бирээзи. Янзы-бүрү чалалгаларга ыг, чараш сөстерлиг шүлүктерни дилег ган улустарга чогаадып бээр чораан. Өг- ези улуг, оларынга аажок кичээнгейлиг, ы-човаачал, хүндүткелдиг эргим ада суурнуң чону Кадыг-оол Чингиновичини индүлзэр. Өг-бүлевис суурга үлегерлиг бүлерниң бирээзи турду.

1990 чылда хенертен айыыл-халапка душкаш, өөм ээзи Кадыг-оол Чингин- Дамбаа аныяк назынында чырык емчейден чарлып чорутканы кончуг данчыг болду. Ынчалза-даа ооң бижип аны кыдырааж өг-бүле архивинде ган. Ында бижээн шүлүктерни эдип п тургаш, чырыкче үндүрүп көөрүн цияның ажылдакчыларындан диледим.

Өөнүң ишти Светлана Константиновна".

омчукчувустуң дилээ-биле редакцияның зынга келген шүлүктерни улуг-ла эдилге силерниң кичээнгейиңерге парладывыс.

ХЛЕБТИҢ ҮНЕЗИ

рыг чаагай хлеб
йгаар боду чедип келбес.
аң-биле кезип чигеш,
ртыын шыгжап камнап чору.
Чылывыстың эргилдези
Чымыш иштиг шуужуп эртер.
Шыдамыктар ажылындан
Чымчак хлеб ынчан болур.
дан киирип болгужеге,
дыы хлеб хөйнү негээр.
ыл биле хлеб ийи
ырылбас ужуру ол.

КАА-ХЕМИМ

ты өйде Каа-Хемим
ажы шуут магаданчыг.
гаар бүткен бойдузунга
ыш-сеткил чоргаарланыр.
Кожааланган чараш челээш
Хову шөлдү өңней бээрге,
Ховар диген чурумалы
Хорагай дег алдынналыр.
так салгын хемим сени
ын дозуп ойнай бээрге,
у мөңгүн бырлаңнаажың
урткайнып чайынналыр.
Азий төвү Тыва черни
Аян киирип угулзалаан,
Ажыл ишчи хайым чонум
Аялгазы Каа-Хемим.

ЧҮРЕК-ДӨРГҮН

ын хүннүң херелинге
кирип чечектелген,
чылар турлаг төвү
аан суглуг Чүрек-Дөргүн.
Ырак чооктан келген улус
Ыяавыла мактап чанар.
Чуксуг эмзип, айдызап кээр
Чурумалдыг Чүрек-Дөргүн.
Кадыр бедик хаяларга
Кажааланып девээленген,
Кадыкшылга таарымчалыг
Хая уктуг Чүрек-Дөргүн.
Тыва черде ады-сураа
Дыргын болуп тарай берген,
Өгбелерниң ыдык чери
Өөрүшкүвүс Чүрек-Дөргүн.

КОҢГА ҮНҮ

Чажымдан бээр ынакшылым
Чажыртынмас болу бээрге,
Сеткилимни ажытканым
Чечектиг час уттундурбас.
Сөөлгү коңга муңгак үнү
Сөзүвүстү хөрлээлеткен.
Ынчан бистер чуртталганы
Ылап таныл боданган бис.
Коңга үнү кыйгы болуп,
Холдарывыс чедип алган
Чаш-ла назын уткуй дагжаан.
Чаңгыланган шак ол коңга
"Чарылбаңар, чалыылар" – деп,
Чүректерни тудуштуруп,
Чуртталгаже бисти үдээн.

СӨӨЛГҮ КЕЖЭЭ

Одаг чаны сөөлгү кежээ
Ойнап, хөглеп ырлап ор бис.
Тооруктуг Тожу чери
Доозавысты дыңнап тур боор.
Каш-даа хонук чаңчыкканы
Ханылашкан өөрү кончуг.
Чарлып чадап, хөөрежип,
Чайгы даңны уткуп тур бис.
Келген чонга чаглак болур
Кедээр шатта кезек майгын
Чап-чаа үнген мөөгүлер дег,
Чаарттынарын күзээр-дир бис.
Солчуп турар туристерниң
Сорулгазы чаңгыс болзун!
Арыг суглуг Ногаан-Хөлдүң
Аржаан бажы арыг чытсын!

ШАГАА ДЕП ЧҮЛ?

Шагаа деп чүл?
Шагдан тура тыва чоннуң найыралы
Чалыы, кырган бүгүдениң чолукшуу-дур.
Амыр тайбың чуртталга дээш, ажы-төл дээш,
Аккыр сүттүг шайын чажар, чалбарыы-дыр.

Шагаа деп чүл?
Хаак-биле дагдан бадып харга чунар,
Чаа шагның чедип келген эргилии-дир.
Малчыннарның коданында чаптанчыг чаш
Маалашкан хурагаинар алгызы-дыр.

Шагаа деп чүл?
Чалдык черни айлык кылдыр девиржидер,
Чылгы баштаар сараланың киштээни-дир.
Сыртылааштыг чалыы кыска бердинипкен,
Сыдым чаяр чылгычының хөөмейи-дир.

Шагаа деп чүл?
Чаглыг эъдин дүлүп алгаш, хүндүлежир,
Чагыг сөзүн алгап йөрээр кырганнар-дыр.
Олут орбас, чыдын чытпас оолдуң-кыстың
Оя чий бээр ындынналган кожамыы-дыр.

АМ-ДАА БАШКЫМ ЧАЛЫЫ ХЕВЭЭР

Башкым Раиса Салчаковна ДАРГАНГА.

Байгы күжүн салып тургаш,
Малчын чоннуң ажы-төлүн
Эртем-билиг чедирип каан
Энерелдиг эргим башкым.
Интернатка чаштар биске
Иевис дег сагыш човаар.
Аарый берген уругларны
Ажаап хонуп чораан башкым.
Даңгаар эртен оттургаштың,
Дазылгавыс арыглажып,
Школаже бисти үдеп,
Уткуп-хүлээп алыр башкым.
Ынак башкым бодап келгеш,
Ынай чажым сагындырар.
Шак ол өйде үе-чергем
Сагыжымга чуруттунар.
Сактырымга, башкым сеңээ
Чаш-ла хевээр ышкаш боор мен.
Сеткилимге киргениңер
Черле кайын уттундурар.
Бергелерге торулбайн,
Бежен харже кириптиңер.
Амы-хууда сеткилимде,
Ам-даа башкым чалыы хевээр.
Ынчангаштың башкывыска
Ыры-шүлүүм номчуп тура,
Каң дег быжыг кадыкшылды
Катап-катап күзээр-дир мен.

1990 чыл.

Кадыг-оол **ДАМБАА.**

Төөгүнүң арыннарындан

ЫЗЫГУУР ӨГБЕМ ДУГАЙЫНДА

Эрткен чылдарда тыва арат чонун удуртуп-баштап келген алдар-аттыг ада-өгбелерин сактып, адавас, мөңгежитпес, оларны улуг-ла херекке албас кижилер бистиң аравыста чок. 1980 чылдарда Самагалдайның нииити чон хуралының мурнундан үнген дилегни өөренип көргеш, Самагалдай көдээ Совединиң шиитпири-биле "Амбын ноян" деп кудумчу адаттынган.

Ынчан мен Тес-Хем кожууннуң коммунал ажыл-агыйын удуртуп турган мен. Ол үеде Самагалдай көдээ Совединиң даргазы Галина Борисовна Хоз-оол дээр кончуг шимченгир, ыракшыл бодалдыг башкы-биле бо шиитпирге дорт киришкеним ол. Ол-ла чылын Тываның филология эртеминиң бирги доктору А.Ч. Кунааның чырык ады-биле ынчангы Советская кудумчузун база эде адаан чүве.

"Он үш Амбын ноянга, Оюн Комбу-Доржу нояннның аг-шериинге, Хомду (Кобдо) тулчуушкуннарынга ооң маадырларынга тураскаал-даа тудуп кагза, канчап баар боор?" — дижип, өөм ишти сөөлгү он үшкү Амбын ноян Соднам-Балчырның улуг оглу Ланзый Назынчап Соднам-Балчыр Комбу-Доржу – оглунуң уруу Ланзый Майя Назынчаповна, чогаалчы Моторк Айыжыевич Дирчин үжелээ 2000 чылдың шала күскээр бодалдарывысты сүмележип олурган бис. Ол күзээнивис тураскаалды (монументини) 2013 чылда тавaан салырынга сөөлгү ноянның салгалдарынга, биске, Тыва биле Россияның демнежилгезиниң 2014 чылда чүс чыл болур оюнга тураскаадып ажыдарынга угаадыгны болгаш боттуг дузаны көргүзүп, бүдүн комплекс Амбын ояннар шөлүн (аллея) тудар бистиң сорулгавысты боттандырарынга Тес-Хем кожууннуң администрациязының чагырга даргазы бурунгаар көрүштүг, ылап-ла кожууну, ооң чону дээш аарып чоруур Юрий Даваaевич Тыт-оолга база ооң командазынга ызыгуур салгаан Амбын ноян бүгүде чагырыкчы Комбу-Доржунуң, сөөлгү ноян Соднам-Балчырның хөй санныг ажы-төлүнүң ажы-төлүнден четтиргенивисти илереттивис. Бир онзагай болган чүве бөгүн ол куттунган ийи ак өглер турар шөлге, шагда ылап-ла ноянның өглерин аңаа тип каан турганын улуг өгбелерниң чугаазы-биле төөгү материалдары бадыткап турарында. Келир үеде аныяктарга ол чер Самагалдай суурнуң овур-хевирин, ооң төөгүзүн көргүзүп, сагындырып чоруур болзунам!

Бай-байлак ном-судурларлыг, чечен чогаалдарлыг бурунгу Самагалдай хүрээзи өрттенген база үптеттингендаа болза, 2016 чылда чаа Хүрээ тудар шөлдү чон чалап алган. Амбын бээли Комбу-Доржу болгаш ооң оглу Соднам-Балчырның үш-үш өглериниң орнунда Амбын ноян бүгүде чагырыкчы Оюн Соднам-Балчырның Арзылаң-Күдерек мөгезиниң ады-биле адаан стадион база бир онзагайы-биле көстүп турар.

1915 чылдың күскээр кыжын Амбын бээли Комбу-Доржу мөчээн соонда, төрел ызыгуур салгаан оглу Соднам-Балчыр Амбын бээли ноян болган. "Хоойлу езугаар ноянывыс" — деп, Ойдуп Бедик-Кара өгбевис чоргаарланып чугаалаар. "Самагалдайның 200 чыл оюн демдеглеп көрээлем" — деп, кожууннуң өөредилге эргелекчизи, чоннуң хүндүлүг башкызы Шулуун-Кара Сатович Кочага биле чогаалчы Танов Сержиевич Доюндуп олар ынчан санал көдүрген. Ол дилег-санал күштүг болган. Юбилейлиг чылды улуг тура-соруктуг, бедик көдүрлүүшкүннүг, өөрүшкү-биле тыва чон демдеглеп эрттирген. Мени ынчан партия райкомунуң бирги секретары Партизан Тюлюшович Дамба-Хууректың даалгазы-биле Шуурмактың ыяш ажыл-агыйы комбинадынга партия эге-организациязын тургузуп, орус чонну хаара тудар база ол ажыл-агыйның (ДОЗ) тудуунга чоннуң идепкейин бедидери-биле база ол-ла суурга школага башкылар чедишпези-биле өөм иштин, Майя Назынчаповнаны, кады чоруткан.

Тыва улустуң мындыг үлегер домаа бар: "Шаг шаа-биле турбас, чавылдак көгүү-биле чытпас". Кыдаттар болгаш моолдар-биле тыва чон каттыжар болза, хайнактажып чидип, дыл-домаан уттуп, сөөк-язызын чидирип болур деп барымдааны хамыкты мурнай Амбын ноян Комбу-Доржу угаап билгеш, 1912 чылда оглу Соднам-Балчыр баштаткан шапкынчыларны орус чоннуң дөрт чүс чыл дургузунда ызыгуур салгаан орус ноян Николай ийиже дилег чагаалыг чорудуп, орус чонга каттыжарының тавaан салган.

Тываларның салым-чолун шиитпирлээр, оларны чырык черге кажан кезээде чон болуп артарының улуг айтырыын Амбын ноян Комбу-Доржу бодунга чоок угаан-сарыылдыг дүжүметтерин болгаш эртемден ламаларын чыып алгаш, Самагалдайга турган таңма өргээзинге боттандырып, сүмележип, шиитпирни үндүрүп турган.

Таңды тываларын чагырган Амбын ноян Комбу-Доржу моол, төвүт, кыдат дылдарны шыырак сайгарар база чөөн чүктүң философиязын тергиин эки билир шылгараңгай угаанныг болгаш тыва чонунга хайыралыг чораан.

Корпус командири шериг дужаалдыг, төгүс одагалыг, улуг орус күрүнени дөрт чүс чыл дургузунда ызыгуур салгап удуртуп келген Романовтар Николай хаанның холундан мойнунга кедириптер алдын медаль сагыызын болгаш ыдыктыг Станислав орденниң II чергези-биле шаңнаткан Таңды-Тывада кара чаңгыс ноян болур. Комбу-Доржу делегей чергелиг күрүне ажылдакчызы болгаш тыва чоннуң келир үезиниң оруун баш бурунгаар тодараткан ноян дээрзин утпас ужурлуг бис.

Ара-албатылар-даа, бай-шинээлиг байлар-даа, хоойлу-дүрүм туткан дүжүметтер-даа база ламалар-даа ооң сеткил-сагыжынга хайыралыг турган. Камгалакчылары болур тергиин хаалар-биле ээр чазап, уру дилеп чоруптар турган. Аңчылар-биле оран-таңдызын бо-ла эргип-кезип чоруур, шыны херек балык-байлаң четкилеп, сыырткыыштап билбес болган. Кургаг-даа база өл-даа сыын мыйызын чыып чоруур. Кадарчыларга бергеш, кыдат садыгжыларже чорудуптар, пөс-таавы, шай-таакпыны болгаш боованы садып чи деп сургап орар ноян турган. Эрзиг эр чаңын кажан-даа хажытпас. Хараал болгаш кызыгаар айтырыгларын үе-шаанда шиитпирлеп чораан. Кол-ла чүве болза ара-албатылар албан-дужаалдыглар, аймактар аразында эп-найыралдыг чурттап, догуннаарынга эптиг байдалды тургузуп берип база күзеп чораан ханы угаанныг турган ноян.

Чайлаглаашкын найырын, оран-таңды дагыырын чылдың-на эрттирер турган. Таңды-Тываның тос кожууннарын чай келирге-ле, "Найыр-наадымга" чыып байырлаар турган. Ачазының "Тук дагыыр" деп найырын шуут соксаткан, чүге дээрге ында аймактар аразынга аңгыланыышкын езузу бар болганын эскерген. Эртем-билии-даа, угаан-сарыылы-даа бедик деңнелдиг ноян мээң ачамның ачазы.

13-кү сөөлгү Амбын ноян Оюн Соднам-Балчыр Комбу-Доржу оглунуң оглу Ланзый Назынчап Соднам-Балчырның уруу Ланзый Майя Назынчаповнаның дилээ-биле өөнүң ээзи Даржай-оол Дываа-оглу Уштулаң бижээн.

Кызыл хоорай.

ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ • РЕКЛАМА • ЧАРЛАЛ

• Байыр чедирииишкини

Бо хүн бистиң эң-не эргим киживис, сылдыстың беш адыры дег, төлептиг оолдарның адазы **Алексей Кошкар-оолович КҮЖҮГЕТ** 60 харлап турар.

Ачавыс ававыстың ынанныжы, чөленгиижи, ажы-төлүнүң чоргааралы. Ооң эр кижиниң эктинге кээр ажылдарны элтии сүргей, шевер кылыры, ажыл-ишке хандыкшылдыы – ам бо хүнде оолдары, бистерге дорт үлегер-чижек болуп чоруур.

Эргим, ачай! Ада кижиниң ынакшылын, сагыш-човаашкынын бистерге кара чажывыстан тура долу четче шаңнаанының ачы-хавыязында, бо хүнде шупту быжыг өг-бүлелерлиг болуп, ажыл-иштиг, ажы-төлдүг амыдырап-чурттап чор бис.

Ынчангаш Чөөн-Хемчик кожууннуң Бажың-Алаак сумузунуң хоочун чурттакчызы, "Искра" совхозтуң хүндүлүг дыштаныглга чолаачызы, электриги, ынак ачавыс сеңээ 60 харлаан юбилейиң-биле ажы-төлүң, кенээттериң, уйнуктарың быжыг кадыкшылды алгап-йөрээп, ам-даа аравыска чагыг-сөзүң берип, үлегериң дамчыдып, омак-сергек чоруруңну, аалывыска эр сүлдениң сүүзүнүн көвей чылдарда чүшкүрүп чурттаарыңны сагыш-сеткиливистиң ханызындан күзедивис, ачай! Сеңээ күштүг ынакшылывыстың чылыг хереилдери кезээ шагда сени чылдып, өөртүп, күчү-күштү хайырлаар болзун! База катап төрүттүнген хүнүң-биле!

Ынакшыл-биле, эң-не чоок эргим кижилериңден.

(Төлевирлиг үндезинге парлаан).

Садыг

«ЛАМРИМ»

Өөредилге херекселдеринден эгелээш бажың иштин аштап арыглаар барааннар дээш оон-даа өске херек чүүлдерни садып турар.

ТЕРГИИН ЭКИ. ШИЛИЛГЕЗИ ХӨ

Ажылдаар шактары: (понедельниктен пятни 08.00 шактан 18.00 шакка чедир.

Суббота, улуг-хүнде: 09.00 шактан 18.00 шакк

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумч (Автодор доктаамы, 3 дугаар школа чаны).

(Төлевирлиг үнде

Аптека «МАНЛА»

Ажылдаар шактары:
понедельниктен пятницага чедир 08.00 шактан 20.00 шакка чедир;
субботада 09.00 шактан 20.00 шакка чедир;
улуг-хүнде 09.00 шактан 19.00 шакка чедир.

Адрези: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, бажың 18; Лопсанчап кудумчузу, бажың 42.

Харылзажыр телефоннары: 6-07-55; 5-45-30.

(Төлевирлиг үндезинге парлаан).

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР

Өвүр кожууннуң Хандагайты ортумак школазын 2015 чылда доосканн **Анай-Хаак Алексеевна ДОНГАКТЫҢ** адынга тывыскан 01724001630654 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону **күш чок** деп санаар.

(Төлевирлиг үндезинге парлаан).

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйс техникум» объявляет набор на ку

Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в рия подготовка – 1 месяц
Ведение бухгалтерского учета в программе 1С – 2 недели
Оператор ЭВМ – 2 недели
Основы работы в сети интернет – 2 недели
Секретарь делопроизводитель – 2 недели
Слесарь по ремонту автомобилей – 1,5 месяца
Тракторист-машинист категории «ВС»
Фермер-предприниматель – 1 месяц
Фотошоп – 2 недели
Электросварщик – подготовка, переподготовка на р

Начало работы курсов по мере комплектован

Справка по телефону: 2-74-26; 8-923-551-84-88; 8-923-263-17-31

Спортивный комплекс им. И.Ярыгина

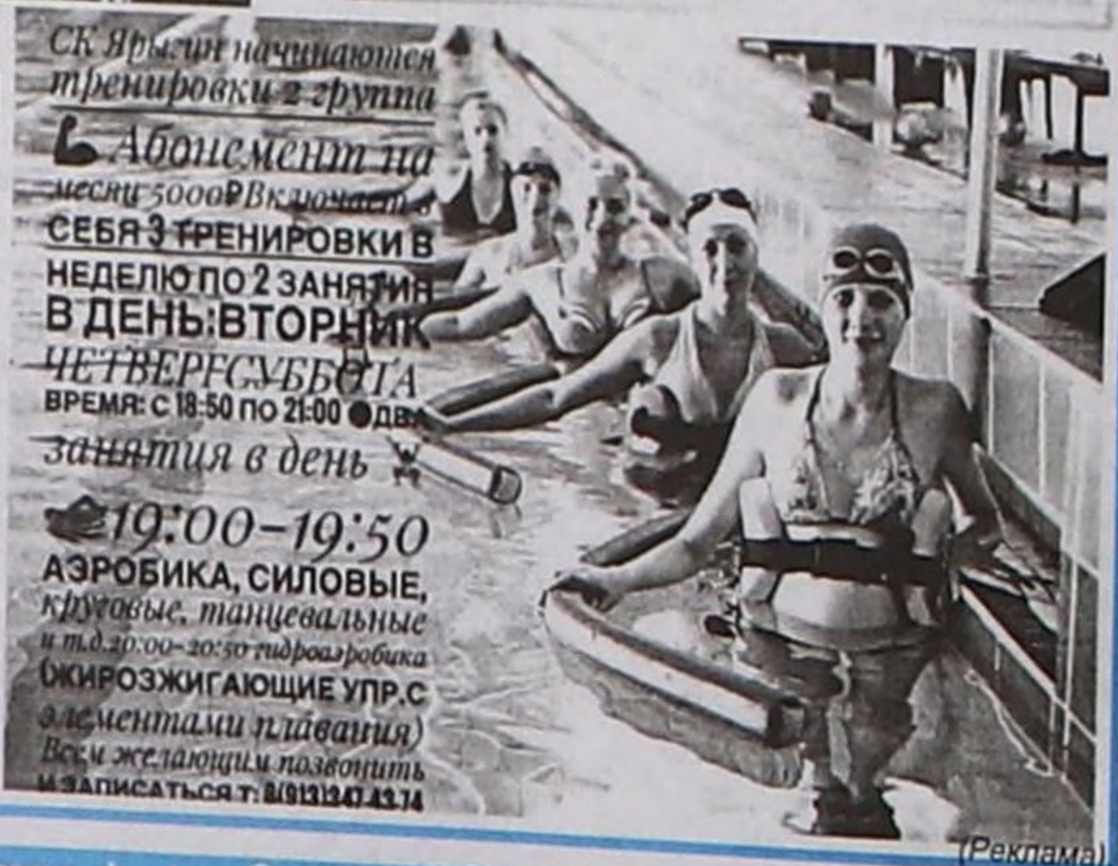

(Реклама)

ИЗВЕЩЕНИЕ

Администрация Пий-Хемского кожу ветствии со статьей 39.18 Земельного информирует о возможном предоста мельного участка из категории земель пунктов, разрешенное использование – видуального жилищного строительства.

Месторасположение — Российская Республика Тыва, Пий-Хемский район, ул. Лесная, д. 11, с общей площадью кадастровый номер 17:08:0801003:22.

Заинтересованные граждане впра заявление о намерении участвовать в а право заключения договора аренды выше земельного участка в течение 30 дней с ликования и размещения настоящего по адресам: Республика Тыва, Пий-Хемс г. Туран ул. Кочетова, д. 11, Администр Хемского кожууна с понедельника по чет 13 часов, многофункциональный центр ления государственных и муниципальны адресу: г. Туран ул. Щетинкина, д. 49 с пон по пятницу с 9 до 16 ч часов.

Начальник отдела земельных, иму ных отношений и архитектуры Ку

(Төлевирлиг үндезин

Хуу чурттаглга бажыңы тудуп ал ЧЕР УЧАСТОКТАРЫ садып ту

Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669

(Төлевирлиг үндезин

Малчыннар турлагларынга СУГ ТАРЫН өрүмнеп казып тура

Тел: 8(39422) 5-10-30, 8-913-444-

(Төлевирлиг үндезин

солуннуң сайтызы://shyn.ru электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru Неделяның тиражы: 13050 экз. Үндүрүлгениң тираж

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редактор
А.С. ШОЮН

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң адрези: 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская,100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.С. Шоюн – 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызының хүлээлгезин күүседип турар Д.С.Монгуш – 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар – 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б-Б. Оюн, Н.К.Санчай-оол, А.А. Лагбы) – 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).
Экономика, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агыйы (редактору А.Н. Соян).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эргеп, корр. Ш.Н. Ховалыг) – 2-17-94.
Культура, чогаал, медээлер база спорт (редактору Э.Н. Кол).
Очулга (очулдурукчу А.К. Ооржак).
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр.счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солунну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткээн. Херечилелдиң дугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парла (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материал торларының бодалдары редакцияның дүүшпейн барып болур. Айыттынган сан өске-даа фактылары, дыңнадыглары дэ боттары харыылаар.

Чагыдылга индекизи: хуу кижилерге — 1 организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катал үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефо